

տէին, որ իմ հանդէսը կամ թերթը փաստակար մտքեր է բովանդակում և արծարծում, կարող էին դադարեցնել, իբրև պատիժ, մի առ ժամանակ, կամ ընդ միշտ թերթեցէք Ռուսաստանի հայ թէ օտար մամուլի մօտիկ անցեալի պատմութիւնը և նման տուր երեցթներ արծա- նադրուած կը գտնէք բազմութիւն էջերում:

(Շարունակելի).

ՏՐԱՊԻԶՕՆԻ ՀԱՅ ԳԻՒՂԱՅՈՒ ԿԵԱՆՔԸ

(Շարունակութիւն)

Խաղողնուտ հայերէն բառ ևս չունին հայ գիւղացիք. թուրք իւզումլուք կասեն, այդ տեղ յատուկ այգի չկայ և ոչ սարմինայ, այլ խաղողի մի վազ (որթ) կուղղէ տան շուրջը կամ տնէն քիչ հեռուն գտնուած անպտուղ բարձր մի ծառի վրայ. այդ վազը կը փաթաթուի, կը բարձրանայ նոյն ծառի վրայ, կը պատէ ծառի ճիւղերը մինչև դադաթը, շիւղեր արծա- կելով այս այն կողմ, կանցնի մի այլ ծառի վրայ, դայս ևս պատելով երրորդի մը վրայ, ապա չորրորդի, մի անգամ ևս տեսար որ մի վազը պատած է ամբողջ կարգ մի ծառաստան և ընձիւղներ արծաղած շատ հեռուն գտնուած անհպելի ճիւղերու վրայ, ուստի հնար չկայ խաղող քաղել:

Հինաւուրց խաղողի վազեր կան որ 100 տարեկան ծերու- նիք անգամ չեն գիտեր թէ երբ տնկուած են: Այս տեսակ վազերը տարին մի անգամ իրենց վրայի խաւը կը թողուն, որը վերէն ի վայր թել թել կը բաժանուի, որը տեղացիք կը վերցնեն աման լուալու համար, կամ ամանի բերանը կը դնեն, կաթը կամ այլ ծորուն նիւթեր քամելու համար:

Աղքատ գիւղացին հազիւ 1—2 վազ ունի, հարուստը 4—5 հատ: Մի վազէն, երբ յաջող լինի, 10—15 ձիու բեռ խաղող կը քաղէ գիւղացին:

Խաղողի քաղը հետեւեալ կերպով կը լինի.

Քաղողը երեք գործիքով ծառ կը բարձրանայ, մի գործիքն է տրեշի կոչուած սահառը, որ մի մեթր երկարութիւն ունի,

Ժայրը սուր — շաքարի գլխու ձևով, բերանը լայն և մի չուան կապած, ուստի մի կոկառ (կեռ փայտ) կապուած: Երկրորդ գործիքն է նիկկեանէն, որ երկար ձողուն է, ծայրը երկճիւղ. այս երկճիւղի ծայրերը իրար կը փաթաթէ, որ կստանայ բոլորշի ձև, այս բոլորշու տակէն կը կախէ տոպրակի մի: Երրորդ գործիքն է երկար կոկառը, որ ձողի ծայրն է, որով հեռուն գըտնուած խաղողի շիւղերը մօտ պիտի քաշէ ճիւթերը (ողկոյղ) քաղելու համար:

Նախ քաղողը տերէտելի կոկառը անցուց մի ճիւղի վրայ, տերէտելը կախ ընկաւ, մօտակայ խաղողները քաղեց, ղետեղեց մէջը, ապա հեռուն գտնուած շարժուն ու կախուած շիւղերն երկար կոկառով իր մօտ քաշեց, նոյնպէս քաղեց, բայց այն շիւղերն որ ամբապինդ փաթաթուած էին ճիւղերուն, քաշելու ու է հնարաւորութիւն չկար. այդ տեղ ուղղեց ճինկեանէն, ողկոյղի տակէն վեր բարձրացուց ծայրի բոլորշին, այնպէս որ ողկոյղի կոթը բոլորշու ծայրի անկեան մէջ ընկաւ. ճինկեանէն քաշելուն պէս, ողկոյղը փրթաւ, ընկաւ տոպրակի մէջ, և այսպէս շարունակեց, մինչև որ տոպրակը լեցուեցաւ, յետ առաւ, դատարկեց տերէտելի մէջ, շարունակեց, մինչև որ տերէտելը լեցուեցաւ: Այս անգամ տերէտելը չուանով կախեց, իջեցուց ցած: Տերէտելի ներքին ծայրը սուր լինելուն մանր-մունր ճիւղերն ու շիւղերը այս այն կողմ մղելով սահեցաւ, իջաւ ծառի տակ, ուր գտնուող մի ուրիշ անձ դատարկեց մեծ սակառի մէջ, թոյլ տուաւ վեր քաշելու և այնպէս շարունակեց, մինչև սակառը լցուեցաւ, ապա շալակելով տուն տարաւ. քամելու խաղողը լեցուց հայտի տաշտի մէջ, պահցուն կամ վաճառելուն տարաւ հովասուն կորոպր որ մինչև ձմեռ պահէ:

Քաղողը մեծ նեղութեան մէջ է, նախ ծառի վրայ ոտններուն տեղ պիտի անէ 30—40 կանգուն բարձրութեան վրայ. ճինկեանէն երկու ձեռքով ճիւղերուն ծայրը գտնուած ողկոյղնեքու կողմ պիտի ուղղէ. միառմի պիտի քաղէ, այնպէս որ հաւատարակշուութիւնը չպիտի կորսնցնէ, պիտի աշխատի ամեն տեսած խաղողը ճինկեանէն մէջ ձգէ. սակայն ի դուր, աւելի հեռուն սաթի պէս դեղնագոյն հատերով խոշոր ողկոյղները, որ քաղուածներու $\frac{1}{5}$ ը կը կազմեն, ազատ կը մնան, թռչնոց կեր լինելու, կամ ձմեռը ձեան սպիտակ սաւանի վրայ թափին, մանուկները հաւաքեն ուտեն մի մասն, միւս մասն ևս թռչնոց կեր լինին:

Տուն տարուած խաղողին մի մասը ձեռով քամեց. գինի, քացախ և ռուփ սպտրաստեց, մի մասն ևս սկսաւ հետզհետէ

շալակով կամ ձիով քաղաք տանել ու վաճառել:

Կը յիշեմ որ հօրեղբորկինս մեծ կաթսայի մէջ լեցուց խաղողի քաղցունը, շորի մէջ փաթութած մոխիր ևս կախեց մէջը, մեղմ կրակի վրայ դրաւ: սկսաւ ամբողջ գիշեր խառնել, որ թանձրացաւ, եղաւ ռուփ. մի մասի մէջ ևս դդում ջարգեց, այնպէս եփեց, ըռեցել շինեց որ ձմեռը ուտենք:

Գիւղացին նաև կը տնկէ դամոնի, սալորի, սերկելիլի, հօնի, զղընի, գեղձի ևլն. ևլն. պտղատու թուփեր, որք հազիւ 5—6 կանգուն բարձրանան, որոց մեծ մասը կը պատուաստեն:

Տունկերու մեծ մասը անտառէն արմատահան կանէ, տան շուրջը կը տնկէ, քանի տարի վերջը կը պատուաստէ:

Անտառներու մէջ ամեն տեսակ տունկ կայ. այդ ազաւներու շնորհն է, ընտանի ծառերու պտուղներն ազաւները խումբ խումբ եղած կը կրեն դէպի անտառը, ուր կը պահեն ձմեռուան պաշար. սակայն մի մասը խառնուելով զաղեւնեցու, այն տեղ կը ծլին, տունկ կը դառնան:

Պատուաստ.—Գիւղացին ծառերը հետևեալ ձևով կը պատուաստէ:

Վայրենի տանձը 1—2 կանգուն բարձր սղոցով կը կտրէ. խաչածե փոքր ինչ կը ճեղքէ, ճեղքի չորս ծայրերը ընտանի ծառէ կտրած մի թիղ երկար բողբոջներու ներքին ծայրը կը մտցնէ, այնպէս որ բողբոջներու զրոյի կեղևը հաստատուի ներքին—վայրենիի կեղևին վրայ, կամ մի ճեղք կը բանայ, երկու բողբոջ երկու ծայրերու մէջ կը հաստատէ. ապա վրան մամուռ կը փաթաթէ, մէջը և վերին երեսը փոքր ինչ հող կը լեցնէ, փոքր մամուռ ևս կրկին վրան կը փաթաթէ, վազէ թելերով կը կապէ: Մամուռը և հողը խոնաւ կը պահեն պատուաստի վերաւոր մասը, որով շուտ մոամոլ (երկու բացուած ճեղքեր աճելով իրար կցուել) կը կապէ: Այնուհետև գիւղացին կը նայէ պատուաստներու աճելուն, եթէ չորս բողբոջներն ևս աճեցան, վայրենին ևս հաստ է, կարող է աճեցնել, կը թողու, ապա թէ ոչ, մէկը կամ երկուքը կը կտրէ:

Շատ անգամ ընտանի բողբոջներու ներքին ծայրը կը խրեն կաղամբի կոթի ներքին կարծր մասի մէջ, վրան հող կտան, կաղամբի կոթը թէ միշտ գէճ է և թէ երկար միջոց անփուտ, որով բողբոջի ներքին մասը կաղամբի կոթի մէջ արմատներ կը ձգէ. կաճի առանց վայրենիի վրայ պատուաստելու:

Պատուաստի ամենադիւրին եղանակն է այս:

Պատուաստներու մէջ ամենադժուարն մաշմրգիի պատուաստն է, որուն շատ հմուտ վարպետ պէտք է:

Զգընին ևս, որուն մուշմուլա կտրեն, ինքը սերկելի թփէն աւելի փոքր, պտուղն ևս սերկելի ձև ունի, սակայն խորտ ու ըորդ չէ, մեծութիւնն ևս ընկուղի չափ կամ աւելի մեծ և կամ փոքր: Սյն որ պատուարտած է, խոշոր կը լինի՝ վայրենին փոքր: Մէջը 5—6 երկարած և կարծր կորեզներ ունի, երբ հասնի մուգ կարմիր գոյն կստանայ, որպէս փտած տանձի, միսը մեղրի նման ծորուն վիճակ մը կստանայ, երեւոր քարակ չապկկով պատած: Թէ կուտեն և թէ կը վաճառեն:

Ինչպէս պտուղն այնպէս ևս տերւներն ու թփերն սերկելի լիւնիկ նման են, սակայն շատ փոքր:

Դամանի քանի տեսակները կան, մանր և խոշոր պտուղ կտան, երկուքն ևս ունին սպիտակ ու սև տեսակները, պտուղները կը որ չեն ինչպէս սալորը, այլ երկարած և, մի կողմը ճեղքուածի պէս ներս մտած:

Սալորենին նաև ունի քաղմաթիւ տեսակները սև, կարմիր, գեղին, կանանչ մսխաղոյն ևն. գոյներով պտուղ կտայ որ կը որ է, թթու և քաղցր: Սորա պտուղն ևս թէ կը վաճառեն և թէ տան համար կը գործածեն:

Է.

Վայրենի ծառեր եւ անտառ.

Ինչպէս ասացի, հայ դիւղացիք ծովեղերքէն հեռի բարձր, անտառավայրերու մօտերը կը բնակին մեծաւ մասամբ՝ իր ամենայն ինչը իր սահմանին մէջն է. իր անտառը, կաղնուտը, տնկարանը, արան ևն. իր անասուններն՝ իրեն յատկացուած տահմանէն դուրս չեն գար:

Դիւղացու տան մօտ տնկուած կան թեղի, հացի, մանի, պլիսի, խոզկաղնիս կուրնի ևն. անտառային ծառեր. ողբա պտուղ չեն տար. քանին տնկուած են իրան խաղողի որթ տալու համար. քանին ևս յատկ ու տերեւները անասնոց կերցնելու համար: Թեղին քանի յօտեն, տերեւները կը լավանայ, անտառնք ու տերթով կաթ շատ կտան պլիսին ևս ցանցառ տերեւներ ունի, խաղողի որթը վրան լաւ կահի, վասն զի թէ որթի ընծիւղները

և թէ խաղողը շուքի տակ չընկնելուն՝ լաւ կաճի, նոյնպէս է մանին, որ հացիի մի տեսակն է:

Տանը մօտ գտնուած անտառակներ ու հեռուն գտնուած անտառներու մէջ կան բազմատեսակ ծառեր. այս ծառերէն կօգտուի գիւղացին, թէ պտուղներէն. թէ տերեւներէն և թէ բողբոջներէն ու փայտէն:

Մաշմիգին, որ անտառներու մէջ բազմաթիւ է. ծառերէն ընտիր գերան ու տախտակ կը շինեն. մաշմուրզը առատութեամբ կը հաւաքեն, կուտեն կը վաճառեն և կամ շարան շինելով կը չորացնեն. ձմեռն կը խաշեն, կուտեն, տերեւն ևս օգտակար է:

Մուաղնին, որ թէև մանր պտուղ կտայ. սակայն շատ համեղ է, քան ընտանին ևն:

Անպտուղ ծառերէն քանիին թէ տերեւները և թէ փայտը օգտակար է. թեղիին թէ տերեւները պոյղեն անասնոց կեր պատրաստելու համար կը չորացնեն. փայտէ ևս տաշտ, գայսան, կահեր կը շինեն: Նոյնպէս է նաև խողկաղնին ևն: Կաթնտերեւին որ թերեւ հերցին է. նոյնպէս իր կաթոտ լայն տերեւներով օգտակար է անասնոց և մարդոց իր տախտակներով: Կըլընին (չամ) որ առատ ձուք կոչուած խէժը կտայ, փայտը դիւրավառ խէժոտ լինելու, մարիս կամ կպչան կը պատրաստեն կրակ վառելու համար. տեղ տեղ իբրև ճրագ մի թիղ մարսի ծայրէն կը վառեն, որ 1—2 ժամ առատ բոցով կը վառի. սակայն ծուխ շատ կտայ: Սորա խէժը որ փութերով կը հոսի արմատի շուրջը, ձութ կասուի. շատ մաքուրները, որ պատանիք ու աղջկունք իբրև ծաման կը գործածեն—կիվ կասուի: Այս ծառի բունը գերան ու տախտակ կը շինեն. իբրև վառելիք կը գործածեն:

Աժրին ու լորին անտառներու ամենահսկայ ծառերն են. ասոնցմէ ընտիր ածուխ կը պատրաստեն. քաղաք կը տանեն վաճառելու:

Վայրենի կաղնին, որ անտառներու մէջ լաւ կաճի. թէ պտուղն և թէ բողբոջները օգտակար է. այս թուփի բողբոջներէ ծօն կը հանեն. այլ և այլ տեսակ սակառներ կը հիւսեն. որոյ վրայ առանձին պիտի խօսիմ:

Լաշին, որ թուփ է, ձմեռն ևս կանաչ է, մեծ տերեւները թէև անասունք չեն ուտեր. սակայն իւրաքանչիւր ճիւղի ծայրը զրտնուած՝ բոլորչի շարուած տերեւները միասին կը կտրեն, կը տաքացնեն. օրորոցի մէջ երեխայոց նստատեղի տակ կը դնեն. ճրկուն բուներէն աթոռներ ու թիկնաթոռներու ոտք կը շինեն. մեղունները այս թիփի մեծ ու կապոյտ ծաղիկներէն կօգտուին:

առատ մեղք կը պատրաստեն:

Հօնին, որ ղզլնուիս կասեն գիւղացիք, անտառներու մէջ շատ առատ է. ունի շատ կարծր փայտ. մեծ թուփերու կարգէն է, առատ պտուղ կտայ. կայ ընտանին, որ ձիթապտուղի մեծութեամբ պտուղ կտայ. աւելի երկար ու կարմիր, աւելի կարծր կօրիղ ունի: Այս ծառք գարնան ամենէ շուտ կը ծաղկի, սակայն պտուղը ամենէ ուշ կը հասնի. որու համար տեղացիք «սասանան խափող» կասեն: Կասեն թէ ստանան շուտ ծաղկիլը տեսաւ, դնաց տակը նստաւ, որ պտուղը շուտ ուտէ. սակայն տեսաւ, որ ամեն պտղեղենէ ուշ հասաւ, քարկուծենէ պայթեցաւ:

Անտառներու մէջ թափած այս թթուաշ հոնի պտուղը մեծ քանակութեամբ կը հաւաքեն, պատուել կը շինեն, կը վաճառեն. ընտանին ևս քաղաք տանելով կը վաճառեն:

Կայ նաև անտառի մէջ դափնիի տեսակ մի թուփ, որ տերեւները չթափէք. ելակի պտուղէն աւելի խաշոր նոյն ձևով պտուղ կտայ. այնպէս առատ որ ճիւղերը գետին կը խոնարհեցնէ: Այս պտուղը կակուղ լինելուն զոնա եմելի (ծերի ուտելիք) կասեն. քաղցը ու տտիպ է. այնչափ յարգի չէ. միայն վերջերս սովորեցան այդ պտղէն օղի հանել մեծ քանակութեամբ:

Պղզին ևս որպէս տան շուրջը՝ այնպէս ևս անտառներու մէջ կաճի, հսկայ ծառ կը դառնայ. փայտը կակուղ է. վառելու համար այնչափ յարգի չէ. պտուղ երբեք չտար. ծառի ընէն տաշտեր պնակներ ևն. կահեր կը շինեն: Սա ևս այն ծառներու կարգէն է որ չճայթիւր: Փայտը կամուրջներու հիմերու տակ կը դնեն. ջրի մէջ աւելի կամրանայ չփթիւր, որո՞ւ համար «պառկէ պլսի պառկէ, ինչու որ ջրի մէջ էս», առածը յօրինած են:

Բացկառն ևս թուփերու կարգէն է. դափնիի նման մըշտադալար տերեւ ունի. սակայն տերեւներու եզերքները փշոտ է. ձմեռը երբ անասունք կեր չունենան, այս ծառերու տերեւները կը կերցնեն:

Կաթնտերեպին միջակ ծառ է. ճիւղերը տարածուած՝ մարդու երկու ափի չափ լայն կլոր տերեւ ունի. որ յղկուած անօթի նման կանայն չիայլ կտայ. եզերքները քանի տեղ քիչ ճեղքուած և կաթոտ, որ անասունք շատ կը սիրեն:

Լորին աւելի մեծ ծառ է. աժրի մի տեսակն է. սակայն մեծութեամբ աժրին չհասնիր. սորա տախտակը յարգի է. սորանէ ևս այլ և այլ կահեր կը շինեն. գիւղացիք իրենց գործածութեան համար:

Աթրի հսկայ ծառեր, որ մեծ անտառներու խորը տառան-
ձին ընդարձակ վայրեր գրաւած են՝ շատ քիչ անդամ պէտք կը
գան գիւղացոց։ Թէև փայտը վառելու կգայ։ սակայն անհպելի
վայրեր աճած լինելոյն գիւղացիք հազիւ ածուխ շինելու համար
այս ծառերուն մերձենան։ տախտակ ու տան կահեր շինելու
յարմարութիւն չունի։ Եթէ շինուեն ևս չորացածին պէս կը
ճեղքուին։ Այս հսկայ ծառը մանր շագանակի կիսու մեծու-
թեամբ պտուղ կտայ, որ խոզերն ու արջեր կուտեն, որուն կրնց-
ղով կատուի։

Տոթխին, որ անտառային փոքր ծառերու կարգէն է. ունի
կարծր փայտ. 8—10 կանգուն բարձրութիւն. ամառ ձմեռ շատ
կանաչ է. կը գտնուի աւելի ծովեզրեայ անտառներու մէջ և
դանտաղ կաճեն։ փայտի արժէքը մեծ է, եւրոպացի վաճառա-
կանները կը դնեն։

Վայրենի գէշթին, որ առհասարակ ժայռոտ տեղեր կածի,
թուփերու կարգէն է. պտուղ չտար. ձմեռը տերեւները կանանչ.
ձմեռն երբ անասնոց կերը պակտի, այս թփի ճիւղերը կը յոտեն
անասնոց կը կերցնեն։

Անիծի.—Այս ծառն ևս մեծ ծառերու կարգէն է. նման
մանի և հացի ծառերուն, որը գերանի և մարդակի համար կը
գործածուի, նաև վառելու։ Սորան ծընծղի ևս կատուի։

Քօժղի.—Ծառ միջակ մեծութեամբ։

Գերմասրի.—Մեծ թուփ, փոքր ծառերու կարգէն. մէջը
դառարկ, մանր, մատի հաստութիւն ունեցող շիւղերը կը
կտրեն. մաս-մաս բաժանելով մատուր կը շինեն։

Դխին ևս ծառ է. ըստ թուրքաց կալլաղան, աղանի։

Ըղուրթենի.—Ծառ. թուրքեր ագրապ աղածի կտեն։

Ծորենի.—Անտառային թուփ. մասրի թփի չափ. 3—4
կանգուն կը բարձրանայ. կեղևը սպիտակ. փայտի մէջ դեղին.
պտուղը խաղողի փոքր ողկոյզի չափ և նոսր. Հատերն երկա-
րած և քաղցր, քիչ թթուաշ. ակորթելի համ ունի. նռան հա-
տերու պէս ջրոտ, բայց սերմերը շատ մանր։

Ծրթուենի.—Ծառ նման թեղի (դարատ աղած). իսկ տերեւ-
ները եղևնիի նման. պտուղը նախ կանանչ, ապա դեղին և վերջը
կարմիր գոյն կստանայ։ Այս ծառի մոխրի հետ կարադ, ձու կը
շաղախեն, իբրև դեղ վերքի վրայ կը դնեն, որ անմիջապէս ցաւը
կը մեղմացնէ։

Կրօի.—Թուփ է, ունի լայն տերև, թղթէ աւելի բարակ և
ընկուղի մեծութեամբ սերմնարան, որ մէջը մեծ մասամբ դա-
տարկ է, միայն մի մեծ կորիզ ստորին մասի մէջ գետեղուած

է, երկու կեռասի կորիզի մեծութեամբ: Այս կորիզներն և դատարկ են և սպիտակ, զորս երեսայք կը հանեն, համբիշ կը շինեն, սերմնարանն ևս տփերու մէջ կը դնեն, միւս ձեռներով վրան կը զարնեն, մէջը օդով լցուած լինելուն կը պայտի:

Հորցենի.—Ժառ:

— Սսեղի.— Դեղձի թիւի չափ կաճի ու կը չորանայ. կեղևը սպիտակ, կակուղ և խաւ-խաւ. փայտը իւրեւ իւր գործածելու համար վրան տաք հաց կը փաթութեն, որ և կանաչ գոյն կըստանայ, կը փայլի. սա սիսեռի հատի չափ կարմիր քաղցր պտուղ կտայ. տերէն ևս փշատի տերէի նման. կեղևն ևս իւրեւ ամանլուայ, կամ սրբիշ կը գործածեն, ինչպէս խաղողի վազի կեղևն:

Տօռնի.— Թուփի է 2 կանգուն բարձր, ասեղաձև տերէներուն. տաճ. իլղուն:

Տրտերեպի.— Ժորք ծառ, լայն ու պատառուած տերէներուն:

Այս մեծ ու հսկայ անտառները բռնած են Տրապիզօնի նահանգին բարձր մասը, որ կը տարածուին յարեմուտ մինչև Կիրասօն. յարեւելս՝ Սև գետ, համշէն և մինչև Ճորոխ: Այս ընդարձակ անտառներն, որ հսկայ ծառերով պատած են ամեն ուրեք, դարերով մարդու երես տեսած չեն. հազիւ տեղ տեղ արահետ մը կը գտնես անց ու դարձ անելու. մեծամեծ ծառեր, որ ուղղուած են յերկինս, պատել կը նկրտին երկնից կամարը. հըսկայ ճիւղերը սանձարձակ տարածուած իրար խառնուած լինելով արեգական ոչ թէ ճառագայթները չեն թափանձեր, այլ կարծես թէ թանձր ամպամած մթնոլորդի մէջ կը գտնուիս: Բնութեան մէջ մահն շատ քիչ անգամ կաղդէ այս հսկայ ծառերուն միայն կայծալն է, որ երբեմն ահագին կոտորածներ կանէ. 10—20—100 ծառ մի ակնթարթի մէջ գետին կը տապալէ մեծ ճարճատիւնով և իրար վրայ կը կռտակէ: Դու գտնէ մի անգամ ականատես լինելի, որպէս ես եղած եմ, պիտի տեսնէիր մեր նստած տան հանդէպը բնութեան այս մեծ պատերազմը ինչպէս կը վերջանայ. կայծակի խլացուցիչ գոռոցը, հսկայ ծառերու տապալման ճարճատիւնը իրար խառնուած, ամբողջ ձորը կը դղրդեցնեն, այնպէս որ մեծ սոսկման ենթարկուելով ամբողջ մարմնով պիտի քտտմնէիր. պիտի տեսնէիր թէ մէկը միւսի ետեէն ինչպէս ծառեր արագ արագ գետին կը շարուն. կողերու վերայէն խոր փոսերու մէջ գլորուելով իրար վրայ կը կռտակուին, ծառէ բլուր կը կազմեն: Եթէ այդ տեղէն լինէր քո ճանապարհն այլևս չպիտի կարողանայիր անցնիլ. ուրիշ ճանապարհ ևս հազիւ ուրեք ճարուի, պիտի ստիպուէիր օրերով

յետ դառնալ. մի այլ ճանապարհ որոնել քեզ համար: Իսկ եթէ միանգամայն քս առաջը ևս պատահած լինէր այս բանը. դու յաւիտենական բանտարկութեան դատապարտուած պիտի լինէիր կամ հազար ու մի տանջանք կրելով և ցմահ մտքառելով թերևս ազատուէիր, եթէ գաղանաց ճիւղաններուն չմատնուէիր:

Այս անտառները մէջ դարեր տեսնող հինաւուրց ծառերու փայտորներն ևս պատուարան են անցորդներուն, որք անձրևային եղանակի մէջ այնտեղ կապաստանին: Այսպիսի անտառներու մէջ, ես եօթուրայէն ի Սիւրմենէ գնալու միջոցին Մատուռի անտառներու մէջ խիստ անձրևի բռնուած լինելով երեք անձով երկու ձիով մի ածրի ծառի փայտի մէջ ապաստան գտած եմք:

Մեծ անտառները, որպէս ասացինք, քաղաքի շրջականերից 1—2—3 աւուր ճանապարհ հեռի կը գտնուեն. շատ անգամ մարդոց անպէտք, վասն զի փայտեղէն նիւթեր հայթայթելու համար ճանապարհ չունեն. գիւղացիք աւելի մօտակայ անտառներէն կօգտուին. այն որ մէրէ (թաղաւորական) է, կամ ամեն մի տուն իր սեփական մօրիէն, որ տանը մօտ է: Գիւղացին ուղած ծառը կացինով կը կտրէ արմատի մօտէն, կը տապալէ և կը թողէ որ չորանայ, ապա գերան, տախտակ տաշտ են. կահեր կը շինէ, քաղաք տանելով կը վաճառէ և կամ մեծ քանակութեամբ ածուխ կը պատրաստէ. ամբողջ քաղաքի համար իրրև վառելիք կը գործածուի. թէ աներու մէջ և թէ արհեստավորները. վառելիք փայտը միայն փութելու համար կը գործածեն: Քաղաքացին իր սենեակը ածուխի կրակով կը տաքացնէ, նոյնպէս լուսացքը, կերակուրի պատրաստութիւնը, հեշտաեռը ևն. ևն. ածուխի կրակով պիտի անէ. այնպէս ևս դարբինը, պղնձագործը, ոսկերիչը, ևն. ևն. ածուխ կը գործածեն, որով մեծ քանակութեամբ գիւղացիք ածուխ կը տանեն քաղաք: կը վաճառեն: Մեծ մասամբ շաւակով կը տանեն:

Այս տեսակ անտառակներու կամ մօրիներու գիւղացին ցախուտ կասէ, որ իրեն յատուկ է. իւրացնող վաւերագիր ունի կառավարութենէն առած, որու համար տարեկան տուրք կը վճարէ. ոչ ոք իրաւունք չունի դորա սահմանէն ծառ մի կտրելու: Գիւղացին միշտ իրեն յատուկ անտառին, որ ինքնաւրոյն է, իսկով կը տանէ, աւելորդ ծառերը կը կտրէ, կը յօտէ. երբեմն ևս ամբողջ անտառը ածխագործներուն կը վաճառէ. ածխագործը ամբողջ անտառի ծառեր արմատէն կը կտրէ. ածուխ կը շինէ: Հետեւեալ տարին կտրուած անտառի բոլորջները կաճին:

դիւղացին անասուն չթողուր մէջը մինչև բողբոջները 4—5 հանգուն բարձրանան. միայն աւելորդ ընձիւղները կը կտրէ. անասնոց առաջ կը դնէ, որ ուտեն, կամ անտառակի մէջ մի յարմար վայր կը թափէ. անասունները վրան կը հաւաքէ, որ ուտեն. աւելորդ ցախն ևս տուն կը տանէ վառելու համար:

Ահա ձեզ անտառային ծառեր ու թուփեր, որով Տրապիզոնի հայ գիւղօրէից մօտակայ և հեռաւոր անտառակներն ու անտառները զարդարած են և ի վերջաւորութեամբ հայկական կնիքը պահած են: Շատ հազուագիւտ է առանց ի վերջաւորութեամբ ծառ կամ թուփ նշմարել. եթէ լինի ևս օտար բառ լինելը իսկոյն կը հասկացուի. վասն զի յոյներ և թուրքեր նոյն բառն ևս կը գործածեն. մինչդեռ նոքա ի վերջաւորութեամբ ծառի անուն չունին երբէք:

Մօտակայ անտառներն, ուր կարողացած են հայ գիւղացիք թափանցել, ծառերն ու թուփերն իրենց օլիտոյից համար գործածել, փշերը ջարդ ու փուրդ անելով արահեաններ բացած են. ամբան ժամանակ մի դրախտ է. դանաղան վայրենի և միանգամայն բնական համ ունեցող զանազան մրգեր աջ ու ձախ ամեն կողմէ կը տեսնուին. իսկ դու ինչ ցանկութեամբ շտապած ես անտառը, քեզ հաճելի պտուղ արտադրող ծառերու կամ թուփերու խմբի կողմը վազէ:

Իսկ ես սոյն հարևանցի նկարագրութիւնս թողլով կսկսիմ հայ ժողովրդեան իսկական երկրագործութիւնը — չարքաշ կեանքը նկարագրել որչափ որ իմ ուժերը կը ներշնչին:

Ս. Հայկունի.

